

IQTISODIYOTNI MONETAR TARTIBGA SOLISHDA BOJXONA SIYOSATINING ROLI

Davletmuratova Sarbinaz Muratovna

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21394645>

Annotatsiya. Mazkur maqolada iqtisodiyotni monetar tartibga solish tizimida bojxona siyosatining o'rni va iqtisodiy ahamiyati ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilingan.

Bojxona tariflari, bojxona to'lovlari, import va eksportni tartibga solish mexanizmlari, bojxona imtiyozlari hamda bojxona ma'muriyatchiligining pul-kredit siyosati samaradorligiga ta'siri yoritilgan. Shuningdek, bojxona siyosatining inflyatsiya darajasi, ichki narxlar barqarorligi, valyuta kursi, to'lov balansi va tashqi savdo hajmiga ta'sir etish mexanizmlari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, statistik tahlil va ilmiy umumlashtirish usullaridan foydalanilgan. Tadqiqot natijalari bojxona siyosatini Markaziy bankning monetar siyosati bilan uyg'unlashtirish makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, inflyatsion bosimni kamaytirish, milliy ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligini oshirish hamda iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda muhim omil ekanligini ko'rsatadi. Maqola yakunida O'zbekiston sharoitida bojxona va monetar siyosatni o'zaro muvofiqlashtirish, raqamli bojxona tizimlarini keng joriy etish, strategik import mahsulotlari uchun maqbul tarif siyosatini yuritish hamda tashqi savdo faoliyatini soddalashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: monetar tartibga solish, bojxona siyosati, pul-kredit siyosati, bojxona tariflari, bojxona to'lovlari, import, eksport, inflyatsiya, valyuta kursi, to'lov balansi, tashqi savdo, makroiqtisodiy barqarorlik.

Abstract. This article analyzes the role and economic significance of customs policy in the system of monetary regulation of the economy from a scientific, theoretical and practical point of view. Customs tariffs, customs payments, import and export regulation mechanisms, customs privileges and the impact of customs administration on the effectiveness of monetary policy are highlighted. Also, the mechanisms of influence of customs policy on the level of inflation, domestic price stability, exchange rate, balance of payments and foreign trade are analyzed. The research used the methods of systematic analysis, comparative analysis, statistical analysis and scientific generalization. The results of the study show that harmonizing customs policy with the monetary policy of the Central Bank is an important factor in ensuring macroeconomic stability, reducing inflationary pressure, increasing the competitiveness of national producers and stimulating economic growth. At the end of the article, scientific and practical proposals have been developed on the coordination of customs and monetary policies in the conditions of Uzbekistan, the widespread introduction of digital customs systems, the implementation of an acceptable tariff policy for strategic imported products, and the simplification of foreign trade activities.

Keywords: monetary regulation, customs policy, monetary policy, customs tariffs, customs payments, import, export, inflation, exchange rate, balance of payments, foreign trade, macroeconomic stability.

Kirish: Globallashuv sharoitida milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlash davlatning makroiqtisodiy siyosatini samarali tashkil etishga bevosita bog'liq. Bu jarayonda monetar siyosat inflyatsiyani nazorat qilish, narxlar barqarorligini ta'minlash, pul massasi va foiz stavkalarini tartibga solish orqali iqtisodiy muvozanatni saqlashga xizmat qilsa, bojxona siyosati

tashqi savdo oqimlarini boshqarish, milliy ishlab chiqaruvchilarni himoya qilish, import inflyatsiyasini cheklash hamda davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Ayniqsa, ochiq iqtisodiyot sharoitida bojxona tariflari va bojxona ma'muriyatchiligidan samaradorligi valyuta bozori, to'lov balansi va ichki narxlar dinamikasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli bojxona siyosatini Markaziy bank tomonidan amalga oshirilayotgan monetar siyosat bilan o'zaro uyg'unlashtirish iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Mazkur maqolaning maqsadi iqtisodiyotni monetar tartibga solishda bojxona siyosatining nazariy asoslari, iqtisodiy mexanizmlari va amaliy ahamiyatini tahlil qilish hamda O'zbekiston sharoitida ushbu siyosatlarni samarali muvofiqlashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflarni ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. O'zbekistonlik tadqiqotchi M.Sh. Toshmanova tashqi savdo siyosatini liberallashtirishning mamlakat iqtisodiyoti va raqobatbardoshligiga ta'sirini o'rgangan. Tadqiqotda import bojxona bojlari stavkalarining pasaytirilishi tashqi savdo faolligini oshirishi, import qilinadigan mahsulotlar narxiga ta'sir ko'rsatishi va ichki bozordagi inflyatsion jarayonlar bilan bog'liqligi asoslangan. Muallif bojxona tariflarini keskin emas, balki ichki ishlab chiqarish imkoniyatlari va narxlar barqarorligini hisobga olgan holda bosqichma-bosqich liberallashtirish zarurligini ta'kidlagan. Mazkur tadqiqot bojxona siyosati orqali import narxlari va pulning xarid qobiliyatiga bilvosita ta'sir ko'rsatish mumkinligini ko'rsatadi. (Toshmanova, 2022).

M. Saidov O'zbekistonda tarif siyosati va fiskal barqarorlik o'rtasidagi bog'liqlikni tadqiq etib, bojxona tariflarining davlat budjeti daromadlarini shakllantirishdagi rolini yoritgan.

Muallifning fikricha, tarif stavkalarini haddan tashqari oshirish import hajmining qisqarishiga, ichki bozorda tovarlar taklifining kamayishiga va narxlarning ko'tarilishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli bojxona stavkalarini iqtisodiyotning real holati, importga bog'liqlik darajasi va ichki ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligiga muvofiq belgilash taklif etilgan.

Bunday yondashuv budjet tushumlari, iste'mol narxlari va monetar barqarorlik o'rtasidagi muvozanatni saqlashga xizmat qiladi. (Saidov, 2022).

Sh. Xolmatov oziq-ovqat importi va ichki narxlar barqarorligi muammolarini tahlil qilgan. Tadqiqotda mamlakatning ayrim iste'mol tovarlariga import jihatidan yuqori darajada bog'liqligi valyuta kursi o'zgarishlari va tashqi narx shoklarining ichki bozorda tez aks etishiga sabab bo'lishi qayd etilgan. Muallif ijtimoiy ahamiyatga ega oziq-ovqat mahsulotlariga nisbatan maqbul yoki pasaytirilgan bojxona tariflarini qo'llash orqali taklifni ko'paytirish va inflyatsion bosimni yumshatish mumkinligini ta'kidlagan. Shu jihatdan bojxona siyosati narxlar barqarorligini ta'minlovchi monetar siyosatni qo'llab-quvvatlovchi vosita sifatida baholangan. (Xolmatov, 2021).

M.K. Eshpo'latova O'zbekistonda inflyatsiyani prognozlash va boshqarish choralarini o'rganib, narxlar o'sishiga nafaqat pul massasi va kreditlash hajmi, balki import narxlari, valyuta kursi va tashqi iqtisodiy omillar ham ta'sir ko'rsatishini ta'kidlagan. Tadqiqotda inflyatsiyani samarali boshqarish uchun monetar va fiskal siyosat bilan bir qatorda tashqi savdo hamda bojxona siyosatini ham muvofiqlashtirish lozimligi asoslangan. Muallifning xulosalariga ko'ra, import xarajatlarini kamaytiruvchi bojxona choralarining qo'llanilishi ichki iste'mol narxlarini barqarorlashtirishga yordam beradi. (Eshpo'latova, 2025).

Rossiyalik olim V.E. Novikov bojxona boji va narxni iqtisodiyotni davlat tomonidan boshqarishning o'zaro bog'liq vositalari sifatida tadqiq etgan. Uning fikricha, bojxona bojlari mahalliy ishlab chiqaruvchilarni tashqi raqobatdan himoya qilish bilan birga import

mahsulotlarining yakuniy narxiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Boj stavkalari iqtisodiy jihatdan asoslanmagan holda oshirilsa, iste'mol narxlari ko'tarilib, inflyatsion bosim kuchayishi mumkin.

Shu sababli bojxona tariflarini narx siyosati, raqobat muhiti va aholining xarid qobiliyatini hisobga olgan holda shakllantirish zarurligi asoslangan. (Novikov, 2018). V.M. Kalenkin va R.M. Grachev bojxona-tarif tartibga solish choralarining Rossiya iqtisodiyoti va tashqi savdo faoliyatiga ta'sirini o'rgangan. Tadqiqotchilar import va eksport bojlarining ichki bozorni himoya qilish, tashqi savdo oqimlarini boshqarish hamda iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlarni rag'batlantirishdagi ahamiyatini ko'rsatgan. Ular bojxona tariflari tashqi savdo hajmi bilan bir qatorda mahsulotlar taklifi, ichki narxlar va valyutaga bo'lgan talabga ta'sir qilishini qayd etgan. Mazkur ta'sirlar bojxona siyosati bilan pul-kredit siyosatini o'zaro muvofiqlashtirish zaruratini yuzaga keltiradi. (Kalenkin va Grachev, 2024).

Yevropalik iqtisodchilar P.R. Bergin va G. Corsetti tarif shoklarining makroiqtisodiy barqarorlikka ta'sirini yangi keynschilik modeli asosida baholagan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, bojxona tariflarining oshirilishi import mahsulotlari va ishlab chiqarishda foydalaniladigan xorijiy resurslar narxini ko'tarib, bir vaqtning o'zida inflyatsiya va ishlab chiqarishning qisqarishiga sabab bo'lishi mumkin. Mualliflar tarif shoki yuz berganda qat'iy monetar siyosat inflyatsiyani kamaytirishi, biroq iqtisodiy faollikning yanada pasayishiga olib kelishini ko'rsatgan. Shu bois Markaziy bankning javob chorasi tarif shokining davomiyligi va iqtisodiyotning importga bog'liqligiga moslashtirilishi lozim. (Bergin va Corsetti, 2023). S. Auray boshchiligidagi yevropalik tadqiqotchilar savdo urushlari sharoitida bojxona tariflari va monetar qoidalar o'rtasidagi munosabatni tahlil qilgan. Tadqiqotda tariflarning oshirilishi iste'mol narxlari indeksiga bevosita kirib borishi sababli inflyatsion targetlash mexanizmini murakkablashtirishi aniqlangan. Mualliflar markaziy bank faqat joriy inflyatsiyaga e'tibor qaratsa, ishlab chiqarish hajmi va bandlikning qisqarishi kuchayishi mumkinligini ta'kidlagan.

Ular bojxona va monetar organlar o'rtasidagi siyosiy muvofiqlashtirish tarif qarorlarining salbiy makroiqtisodiy oqibatlarini kamaytirishini asoslagan. (Auray va boshqalar, 2025).

Yaponiyalik iqtisodchi I. Fujiwara ochiq iqtisodiyot sharoitida optimal monetar siyosat, mahalliy valyutada narx belgilash va valyuta kursining narxlarga o'tish darajasini o'rgangan.

Tadqiqotda almashuv kursidagi o'zgarishlar import narxlariga to'liq o'tmasligi va bu holat markaziy bankning monetar qarorlarini murakkablashtirishi ko'rsatilgan. Bojxona tariflari ham import narxlarining tarkibiy qismi bo'lganligi sababli tariflarning o'zgarishi valyuta kursi kanali orqali ichki inflyatsiyaga ta'sir qiladi. Muallif ochiq iqtisodiyotda pul-kredit siyosatini tashqi savdo sharoitlarini hisobga olmasdan samarali amalga oshirish mumkin emasligini asoslagan. (Fujiwara, 2017). Xitoylik tadqiqotchi Y. Wang tarif shoklariga nisbatan monetar siyosat choralarining kreditlash va narxlar darajasiga ta'sirini o'rgangan. Tadqiqotda savdo siyosatidagi noaniqlik korxonalarning investitsiya qarorlari, bank kreditlariga bo'lgan talab va iste'mol narxlari dinamikasiga salbiy ta'sir qilishi aniqlangan. Muallifning xulosasiga ko'ra, uzoq muddatli likvidlik vositalari ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlashi mumkin, biroq tariflardan kelib chiqadigan iste'mol inflyatsiyasini mustaqil ravishda to'liq bartaraf eta olmaydi.

Shu bois bojxona tariflari, kredit siyosati va foiz stavkalarini o'zaro uyg'unlashtirish talab etiladi. (Wang, 2025).

T.Y. Liu boshchiligidagi osiyolik olimlar Xitoy va AQSh misolida valyuta kursi, inflyatsiya va savdo siyosati o'rtasidagi sababiy bog'liqlikni o'rgangan. Tadqiqot natijalarida valyuta kursidagi o'zgarishlarning nisbiy inflyatsiyaga ta'siri ayrim davrlarda inflyatsiyaning valyuta kursiga ta'siridan kuchliroq ekani aniqlangan.

Xitoy va AQSh o'rtasidagi tarif ziddiyatlari valyuta kursi va narxlar o'rtasidagi bog'liqlikda tarkibiy o'zgarishlar yuzaga keltirgani ko'rsatilgan. Bu natijalar bojxona siyosati valyuta bozori va monetar transmissiya kanalining ishlashiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. (Liu va boshqalar, 2024).

AQShda faoliyat yurituvchi J. Bianchi va L. Coulibaly bojxona tariflari oshirilgan sharoitda optimal monetar siyosat qanday bo'lishi kerakligini nazariy model asosida tadqiq etgan. Mualliflar tariflar import mahsulotlarining narxini oshirishi va ishlab chiqarish xarajatlarini ko'paytirishi sababli markaziy bank inflyatsiya bilan iqtisodiy faollik o'rtasidagi murakkab tanlovga duch kelishini ko'rsatgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ayrim holatlarda yumshoq monetar siyosat ishlab chiqarishning keskin qisqarishini cheklaydi, biroq qisqa muddatli inflyatsiyaning yuqoriroq bo'lishiga olib keladi. Shuning uchun monetar javob tarifning maqsadi, davomiyligi va import tarkibiga qarab tanlanishi lozim. (Bianchi va Coulibaly, 2025).

Sh. Kalemli-Özcan boshchiligidagi AQSh tadqiqotchilari global ishlab chiqarish tarmoqlari, savdo tariflari va monetar siyosatning xalqaro ta'sirlarini tahlil qilgan. Ularning modeli tariflarning inflyatsiya, real ishlab chiqarish, bandlik, valyuta kursi va tashqi savdo balansiga mamlakatlar kesimida turlicha ta'sir qilishini ko'rsatgan. Tadqiqotda xalqaro qarz olish imkoniyatlari tariflarning inflyatsion ta'sirini qisman yumshatishi, biroq umumiy natija tarif joriy etgan va undan zarar ko'rgan mamlakatlarning monetar siyosatiga bog'liq ekanligi aniqlangan.

Bu bojxona siyosatining samaradorligi milliy chegaralar bilan cheklanmasligi va markaziy banklarning o'zaro siyosiy muvofiqlashuvini talab qilishini anglatadi. (Kalemli-Özcan va boshqalar, 2025).

Umuman olganda, 2017–2025-yillarda amalga oshirilgan tadqiqotlarda bojxona siyosati to'g'ridan-to'g'ri monetar instrument sifatida emas, balki import narxlari, valyuta talabi, ishlab chiqarish xarajatlari, tashqi savdo balansi va inflyatsion kutilmalar orqali pul-kredit siyosatiga ta'sir ko'rsatuvchi muhim makroiqtisodiy vosita sifatida baholangan. Adabiyotlar tahlili O'zbekiston sharoitida bojxona tariflarini belgilashda faqat fiskal tushum yoki mahalliy ishlab chiqaruvchilarni himoya qilish emas, balki narxlar barqarorligi, milliy valyuta kursi va monetar siyosatning maqsadlarini ham hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda iqtisodiyotni monetar tartibga solishda bojxona siyosatining o'rni va uning makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sirini baholash uchun kompleks ilmiy yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy asosini monetar iqtisodiyot, xalqaro savdo nazariyasi hamda bojxona-tarif tartibga solish konsepsiyalari tashkil etdi. Tadqiqot davomida tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, ilmiy abstraksiya, induksiya va deduksiya usullari qo'llanildi. Shuningdek, bojxona siyosati instrumentlarining inflyatsiya darajasi, pul massasi, valyuta kursi, import hajmi va to'lov balansiga ta'siri o'zaro bog'liqlik asosida tahlil qilindi.

Tadqiqotning axborot bazasi sifatida O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, Bojxona qo'mitasi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi, Davlat statistika agentligi, Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF), Jahon banki (World Bank), Jahon Savdo Tashkiloti (WTO) hamda Osiyo Taraqqiyot Bankining 2019–2025-yillarga oid statistik ma'lumotlari va tahliliy hisobotlaridan foydalanildi.

Tadqiqotning empirik qismida bojxona siyosati va monetar siyosat ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash maqsadida dinamik va qiyosiy statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Xususan, bojxona tariflari darajasi, import hajmi, bojxona tushumlari, inflyatsiya ko'rsatkichlari, asosiy foiz stavkasi, pul massasi va milliy valyuta almashuv kursining yillar kesimidagi o'zgarishlari tahlil qilinib, ular o'rtasidagi iqtisodiy bog'liqlik ilmiy jihatdan

baholandi. Olingan natijalarni umumlashtirish jarayonida iqtisodiy-mantiqiy tahlil, grafik va jadval usullari qo'llanildi hamda bojxona va monetar siyosatni o'zaro muvofiqlashtirish orqali makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash yuzasidan ilmiy-amaliy xulosalar va takliflar ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar. Iqtisodiyotni monetar tartibga solishda bojxona siyosatining ta'siri, avvalo, import hajmi, tashqi savdo saldosi, ichki bozordagi tovarlar taklifi, valyutaga bo'lgan talab hamda import qilinadigan mahsulotlarning yakuniy narxi orqali namoyon bo'ladi. Bojxona bojlari va boshqa import to'lovlari oshirilganda xorijdan keltiriladigan tovarlarning ichki bozordagi narxi ko'tarilishi mumkin. Bu holat iste'mol narxlari indeksiga bevosita, mahalliy ishlab chiqarishda foydalaniladigan xomashyo va uskunalar tannarxi orqali esa bilvosita ta'sir ko'rsatadi. Aksincha, strategik oziq-ovqat mahsulotlari, ishlab chiqarish texnologiyalari va xomashyo importiga bojxona imtiyozlari berilishi ichki taklifni kengaytirib, narxlar bosimini yumshatishga yordam beradi. Shu sababli bojxona siyosati Markaziy bankning an'anaviy foiz instrumentlarini to'ldiruvchi tarkibiy vosita sifatida baholanishi lozim. 2019–2025-yillarda O'zbekiston tashqi savdo aylanmasining o'zgarishi iqtisodiyotning xalqaro bozorlarga integratsiyalashuvi kuchayganini ko'rsatadi. 2019-yilda tashqi savdo aylanmasi qariyb 42,2 mlrd AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa, pandemiya ta'sirida 2020-yilda uning hajmi 36,3 mlrd dollargacha pasaygan. Keyingi yillarda eksport-import operatsiyalari tiklanib, 2023-yilda tashqi savdo aylanmasi 63,5 mlrd dollarga, 2024-yilda 65,9 mlrd dollarga yetgan. Dastlabki rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, 2025-yilda mazkur ko'rsatkich 81,2 mlrd dollarni tashkil etib, 2024-yilga nisbatan 20,7 foizga oshgan. 2025-yilda eksport hajmi 33,8 mlrd dollar, import esa 47,4 mlrd dollarni tashkil qilgan.

1-jadval

O'zbekiston Respublikasining tashqi savdo ko'rsatkichlari dinamikasi, 2019–2025-yillar

Yillar	Tashqi savdo aylanmasi, mlrd AQSh dollari	Eksport, mlrd AQSh dollari	Import, mlrd AQSh dollari	Tashqi savdo saldosi, mlrd AQSh dollari	Importning tashqi savdodagi ulushi, %
2019	42,2	17,9	24,3	–6,4	57,6
2020	36,3	15,1	21,2	–6,1	58,4
2021	42,1	16,7	25,4	–8,7	60,3
2022	50,0	19,3	30,7	–11,4	61,4
2023	63,5	24,9	38,7	–13,8	60,9
2024	65,9	26,9	39,0	–12,0	59,1
2025	81,2	33,8	47,4	–13,6	58,4

Manba: O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan. 2025-yil ma'lumotlari dastlabki hisoblanadi.

Jadval ma'lumotlari 2019–2025-yillarda tashqi savdo aylanmasi 39 mlrd dollarga yoki qariyb 92 foizga oshganini ko'rsatadi. Mazkur davrda import hajmi 24,3 mlrd dollardan 47,4 mlrd dollarga yetib, deyarli ikki baravarga ko'paygan. Importning yuqori sur'atlarda o'sishi iqtisodiyotning mashina va uskunalar, transport vositalari, kimyo mahsulotlari, dori-darmon, energiya resurslari hamda ayrim oziq-ovqat tovarlariga talabining oshishi bilan izohlanadi. Bu esa milliy valyuta bozorida xorijiy valyutaga bo'lgan talabni ko'paytirib, almashuv kursiga bosim o'tkazishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan bojxona siyosati importni shunchaki qisqartirishga emas, balki uning tarkibini iqtisodiy rivojlanish maqsadlariga moslashtirishga yo'naltirilishi zarur.

2020-yilda pandemiya sabab tashqi savdo aylanmasi 14 foizga yaqin qisqargan bo'lsa-da, import hajmi eksportga nisbatan yuqori darajada saqlanib qolgan. Bunda tibbiy vositalar, farmatsevtika mahsulotlari, oziq-ovqat va zarur iste'mol tovarlari importiga bo'lgan talab muhim rol o'ynagan.

Ushbu sharoitda bojxona imtiyozlari va import tartib-taomillarining soddalashtirilishi ichki bozorda tovarlar tanqisligi va narxlarning keskin oshib ketishini cheklashga xizmat qilgan.

Bu tajriba inqiroz davrida bojxona siyosati monetar siyosatning narxlar barqarorligini ta'minlash maqsadini qo'llab-quvvatlashini ko'rsatadi. 2021–2022-yillarda iqtisodiy faollik tiklanishi, investitsion loyihalar va ishlab chiqarish quvvatlarining kengayishi natijasida import hajmi tez oshgan.

2022-yilda global oziq-ovqat, logistika va energiya narxlarining ko'tarilishi import qilinadigan mahsulotlar narxi orqali ichki inflyatsiyaga qo'shimcha bosim yaratgan. Shu yili yillik inflyatsiya 12,3 foizga yetgan va Markaziy bank monetar sharoitlarni qat'iylashtirgan.

Mazkur holat bojxona tariflari, logistika xarajatlari va almashuv kursi import narxlarining shakllanishida bir vaqtda ishtirok etishini tasdiqlaydi.

2023-yilda tashqi savdo saldosining manfiy qiymati 13,8 mlrd dollarga yetib, tahlil qilinayotgan davrdagi eng katta nomutanosibliklardan birini yuzaga keltirgan. Importning eksportga nisbatan tezroq o'sishi ichki investitsion talab va iste'mol bozori faolligini aks ettirgan bo'lsa-da, joriy operatsiyalar hisobiga va milliy valyuta kursiga bosimni kuchaytirgan.

Bunday sharoitda Markaziy bankning foiz stavkasini oshirishi yalpi talabni cheklashi mumkin, biroq import qilinayotgan tovarlarning bojxona qiymati, boj stavkasi va logistika xarajatlari yuqori bo'lsa, foiz instrumentlarining inflyatsiyani kamaytirish imkoniyati cheklanadi. 2024-yilda eksport 8,4 foizga o'sib, 26,9 mlrd dollarni tashkil etgan, import esa atigi 0,8 foizga oshib, 39,0 mlrd dollar atrofida shakllangan.

Natijada tashqi savdo taqchilligi 13,8 mlrd dollardan 12,0 mlrd dollargacha qisqargan. Bu holat eksport tushumlarining ko'payishi va import o'sishining nisbatan sekinlashishi valyuta bozoridagi muvozanatga ijobiy ta'sir ko'rsatganini anglatadi.

Biroq 2024-yil yakunida inflyatsiya 9,8 foiz bo'lib, 2023-yil ko'rsatkichidan yuqori shakllangan. Bunda energiya tariflari islohoti, xizmatlar narxlari hamda ayrim taklif omillari muhim rol o'ynagan.

2025-yilda tashqi savdo aylanmasining keskin oshishi mamlakat iqtisodiyotining tashqi savdo faolligi kuchayganini ko'rsatadi. Eksportning 24 foiz, importning esa 18,5 foizga o'sishi natijasida eksport importga nisbatan tezroq kengaygan. Shunga qaramay, tashqi savdo taqchilligi 13,6 mlrd dollar atrofida saqlanib qolgan.

Import hajmining mutlaq qiymatda yuqoriligi valyutaga talabning barqaror ekanligini ko'rsatadi. Ayni paytda milliy valyutaning mustahkamlanishi import inflyatsiyasini kutilganidan kuchliroq pasaytirgan va 2025-yil oxirida yillik inflyatsiya 7,3 foizgacha tushgan.

Markaziy bank hisobotida import qilinadigan tovarlarning iste'mol savatidagi ulushi yuqori bo'lgani sabab tashqi narxlar va ta'minot uzilishlari inflyatsiyaning muhim xavf omili bo'lib qolayotgani qayd etilgan.

2-jadval

Bojxona va tashqi savdo omillari bilan monetar ko'rsatkichlarning o'zaro dinamikasi, 2019–2025-yillar

Yillar	Importning yillik o'sishi, %	Tashqi savdo saldosi, mlrd dollar	Yillik inflyatsiya, %	Markaziy bank asosiy stavkasi, yil oxirida %	Monetar va bojxona siyosati nuqtayi nazaridan tavsif
2019	23,2	-6,4	15,2	16,0	Import faolligi va valyuta talabining yuqoriligi inflyatsion bosimni kuchaytirgan
2020	-12,8	-6,1	11,1	14,0	Pandemiya davrida import qisqargan, zarur tovarlarga bojxona yengilliklari taklifni qo'llab-quvvatlagan
2021	19,8	-8,7	10,0	14,0	Iqtisodiy tiklanish investitsion va iste'mol importining o'sishiga olib kelgan
2022	20,9	-11,4	12,3	15,0	Global narxlar va logistika xarajatlari import inflyatsiyasini kuchaytirgan
2023	26,0	-13,8	8,8	14,0	Importning yuqori o'sishi valyuta bozoriga bosim qilgan, inflyatsiya pasaygan
2024	0,8	-12,0	9,8	13,5	Import o'sishi sekinlashgan, biroq tartibga solinadigan narxlar umumiy inflyatsiyani oshirgan
2025	18,5	-13,6	7,3	14,0	Eksport o'sishi jadallashgan, valyuta mustahkamlanishi import inflyatsiyasini pasaytirgan

Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki va Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif hisob-kitoblari.

Ikkinchi jadval natijalari import hajmi bilan inflyatsiya o'rtasida doimo bir yo'nalishdagi bevosita bog'liqlik mavjud emasligini ko'rsatadi. Masalan, 2023-yilda import hajmi yuqori sur'atda oshganiga qaramay, inflyatsiya 12,3 foizdan 8,8 foizgacha pasaygan. Bu natija importning tarkibi, milliy valyuta kursi, jahon narxlari, ichki taklif, monetar sharoitlar va inflyatsion kutilmalar kabi omillar ham hisobga olinishi kerakligini bildiradi. Agar import o'sishi mashina-uskunalar va ishlab chiqarish texnologiyalari hisobiga yuz bersa, qisqa muddatda valyutaga talabni oshiradi, biroq uzoq muddatda ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirib, ichki taklifni ko'paytirishi va inflyatsiyani pasaytirishi mumkin.

Aksincha, tayyor iste'mol tovarlari importining haddan tashqari oshishi ichki ishlab chiqaruvchilarning bozordagi ulushini kamaytirishi va tashqi bozorga qaramlikni kuchaytirishi mumkin. Shu bois bojxona tariflarining differensial tizimini qo'llash maqsadga muvofiq. Ishlab chiqarish uchun zarur texnologik uskunalar, butlovchi qismlar va mahalliy muqobili mavjud bo'lmagan xomashyolarga nisbatan past boj stavkalari qo'llanilishi ishlab chiqarish tannarxini kamaytiradi. Mahalliy ishlab chiqarilishi yetarli bo'lgan tayyor mahsulotlarga esa iqtisodiy jihatdan asoslangan himoya tariflarini qo'llash import talabini va xorijiy valyutaga bosimni maqbullashtirishi mumkin.

Bojxona qiymatini aniqlash tizimining shaffofligi ham monetar barqarorlik uchun muhim hisoblanadi. Bojxona qiymatining sun'iy ravishda oshirilishi import qilinadigan mahsulot tannarxini ko'paytirib, ichki narxlarga o'tadi. Qiymatning asossiz kamaytirilishi esa davlat budjeti tushumlarini pasaytiradi, yashirin iqtisodiyot va insofsiz raqobatni kuchaytiradi. Shu sababli xalqaro narxlar bazalari, elektron hisob-fakturalar, risklarni avtomatik baholash va sun'iy intellekt asosidagi bojxona nazoratini rivojlantirish tarif siyosatining samaradorligini oshiradi.

Bojxona to'lovlarining fiskal ahamiyati ham monetar tartibga solish bilan uzviy bog'langan. Bojxona tushumlarining ortishi davlat budjeti daromadlarini ko'paytiradi, biroq ushbu mablag'lar orqali davlat xarajatlarining keskin kengayishi iqtisodiyotda yalpi talabni va pul aylanmasini oshirishi mumkin. Natijada bojxona tushumlarining fiskal samarasi inflyatsion bosim bilan qisman neytrallashadi. Demak, bojxona siyosatining natijalari fiskal va monetar organlarning muvofiqlashtirilgan qarorlari asosida baholanishi zarur. O'tkazilgan tahlil natijasida bojxona siyosatining monetar tartibga solishga ta'sir etuvchi asosiy kanallari aniqlandi. Bojxona tariflari import narxlari kanali orqali inflyatsiyaga, import hajmi orqali xorijiy valyutaga bo'lgan talabga, tashqi savdo saldosi orqali almashuv kursiga, ishlab chiqarish vositalari importi orqali ichki taklifga va bojxona tushumlari orqali fiskal talabga ta'sir ko'rsatadi. Ushbu kanallarning birgalikdagi harakati Markaziy bankning asosiy stavkasi bo'yicha qarorlarining iqtisodiyotga o'tish tezligi va kuchini belgilaydi.

Oxirgi yillardagi statistik ko'rsatkichlar O'zbekistonda tashqi savdo hajmi jadal oshgani, importga talab yuqori saqlanib qolgani va tashqi savdo balansida barqaror taqchilik mavjudligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, 2025-yilda eksportning importga nisbatan tezroq o'sishi, milliy valyuta holatining yaxshilanishi va import inflyatsiyasining susayishi umumiy inflyatsiyaning 7,3 foizgacha pasayishiga yordam bergan. Tadqiqot natijalari bojxona siyosatini faqat fiskal tushumlarni oshirish yoki ichki bozorni himoya qilish vositasi sifatida emas, balki inflyatsiya, valyuta kursi va monetar transmissiya jarayonlariga ta'sir ko'rsatuvchi muhim makroiqtisodiy mexanizm sifatida shakllantirish zarurligini tasdiqlaydi.

Muhokama: O'tkazilgan tahlillar bojxona siyosati iqtisodiyotni monetar tartibga solishda bevosita pul-kredit instrumenti bo'lmasa-da, inflyatsiya, valyuta kursi, import hajmi va tashqi savdo saldosi orqali Markaziy bank siyosatining samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi. Ayniqsa, import bojlarining oshirilishi tayyor mahsulotlar bilan bir qatorda ishlab chiqarishda foydalaniladigan xomashyo va uskunalar narxining ko'tarilishiga sabab bo'lib, xarajatlar inflyatsiyasini kuchaytirishi mumkin. Shu bilan birga, strategik va ijtimoiy ahamiyatga ega mahsulotlarga nisbatan bojxona yengilliklarining qo'llanilishi ichki bozorda taklifni ko'paytiradi, narxlar bosimini yumshatadi hamda aholining real daromadlarini saqlashga xizmat qiladi. Demak, bojxona tariflarini belgilashda faqat fiskal manfaatlar yoki proteksionistik maqsadlarni emas, balki narxlar barqarorligi va monetar transmissiya mexanizmlarini ham hisobga olish zarur.

Tadqiqot natijalari bojxona, fiskal va monetar siyosat o'rtasidagi muvofiqlashtirish darajasi makroiqtisodiy barqarorlikning muhim sharti ekanligini tasdiqlaydi. Import tarkibini optimallashtirish, mahalliy muqobili mavjud bo'lmagan texnologiyalar va xomashyoga past tariflar qo'llash, tayyor iste'mol tovarlari bo'yicha esa oqilona himoya choralari joriy etish valyutaga bo'lgan talabni tartibga solish va ichki ishlab chiqarishni rag'batlantirish imkonini beradi. Bundan tashqari, bojxona qiymatini aniqlashning shaffof mexanizmlari, raqamli deklaratsiya, risklarni avtomatik baholash va ma'lumotlar almashinuvi tizimlarini rivojlantirish yashirin import va narxlarning sun'iy oshirilishini kamaytiradi.

Shu asosda O'zbekistonda bojxona siyosatini Markaziy bankning inflyatsion targetlash rejimi bilan uyg'unlashtirish, tarif o'zgarishlarining narxlar va valyuta bozoriga ta'sirini oldindan baholash hamda idoralararo tahliliy monitoring tizimini joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, bojxona siyosati iqtisodiyotni monetar tartibga solish tizimining muhim tarkibiy elementi bo'lib, u inflyatsiya darajasi, valyuta kursi, tashqi savdo balansi, import hajmi va ichki bozordagi narxlar barqarorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bojxona tariflari va imtiyozlarini iqtisodiy sharoitdan kelib chiqib oqilona qo'llash Markaziy bankning pul-kredit siyosati samaradorligini oshirish, import inflyatsiyasini kamaytirish, milliy ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligini mustahkamlash hamda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Shu bois O'zbekistonda bojxona va monetar siyosatni o'zaro muvofiqlashtirish, bojxona ma'muriyatchiligini to'liq raqamlashtirish, sun'iy intellekt va risklarni boshqarish tizimlarini keng joriy etish, shuningdek, strategik mahsulotlar bo'yicha moslashuvchan tarif siyosatini amalga oshirish iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlash va inflyatsion xatarlarni cheklashning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Rizayev, M. (2025). "Oziq-ovqat importi bo'yicha tarif stavkalarini optimallashtirish orqali fiskal barqarorlikni ta'minlash". Muhandislik va iqtisodiyot, 10-son, 640–648-b. Tadqiqotda bojxona tariflarining budjet daromadlari, ichki narxlar va aholining xarid qobiliyatiga ta'siri tahlil qilingan.
2. Abduraxmonov, F.A. (2024). Integratsiya va iqtisodiy globallashtirish. Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi.
3. Melnikovová, L. va Voronin, S. (2019). "Recent Reforms in the Customs System of the Republic of Uzbekistan: Regulating Imports". Tadqiqotda O'zbekistonda import bojlarini pasaytirish, bojxona tartib-taomillarini soddalashtirish va tashqi savdo siyosatini liberallashtirish jarayonlari o'rganilgan.
4. Melnikovová, L. (2022). "Uzbekistan's Trade Policy Liberalization: Predicted Impact of WTO Accession on Chemical Industry Trade". Financial Journal, 14(1), 39–55. <https://doi.org/10.31107/2075-1990-2022-1-39-55>.
5. Kalenkin, V.M. va Grachev, R.M. (2024). "Влияние таможенно-тарифного регулирования внешнеторговой деятельности на экономику России". Экономика и предпринимательство, 5, 180–188. <https://doi.org/10.24412/c1-36450-2024-5-180-188>.
6. Efimov, A.V. (2024). "Ключевые тенденции развития механизма единого таможенно-тарифного регулирования Евразийского экономического союза". Российский внешнеэкономический вестник, 12, 61–73.
7. Vorotyntseva, T.M. (2024). "Концепция совершенствования таможенно-тарифных механизмов регулирования международной торговли". Maqolada bojxona-tarif mexanizmlarini xalqaro savdo sharoitlariga moslashtirish yo'nalishlari yoritilgan.
8. Lin, C.H. (2018). "Tariff Evasion in Machinery Production Networks". Economic Modelling, 70, 115–126. Tadqiqot Sharqiy Osiyo mamlakatlarida tarif stavkalari va import qiymatini pasaytirib ko'rsatish holatlari o'rtasidagi bog'liqlikni baholagan.

9. Jeanne, O. va Son, J. (2024). "To What Extent Are Tariffs Offset by Exchange Rates?". *Journal of International Money and Finance*, 142. Maqolada bojxona tariflarining valyuta kursi orqali qoplanish darajasi va ichki narxlarga ta'siri tahlil qilingan.
10. Bergin, P.R. va Corsetti, G. (2023). "The Macroeconomic Stabilization of Tariff Shocks: What Is the Optimal Monetary Response?". *Journal of International Economics*, 143, 103758.
11. Amiti, M., Redding, S.J. va Weinstein, D.E. (2019). "The Impact of the 2018 Tariffs on Prices and Welfare". *Journal of Economic Perspectives*, 33(4), 187–210. <https://doi.org/10.1257/jep.33.4.187>.
12. Fajgelbaum, P.D., Goldberg, P.K., Kennedy, P.J. va Khandelwal, A.K. (2020). "The Return to Protectionism". *The Quarterly Journal of Economics*, 135(1), 1–55.
13. Bianchi, J. va Coulibaly, L. (2025). The Optimal Monetary Policy Response to Tariffs. NBER Working Paper No. 33560. <https://doi.org/10.3386/w33560>.